

PALEO- AKTUEEL

3

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1992, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: Wijnaldum (foto D.M. Visser, Fries Museum)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0298-4

PALEO-AKTUEEL

3

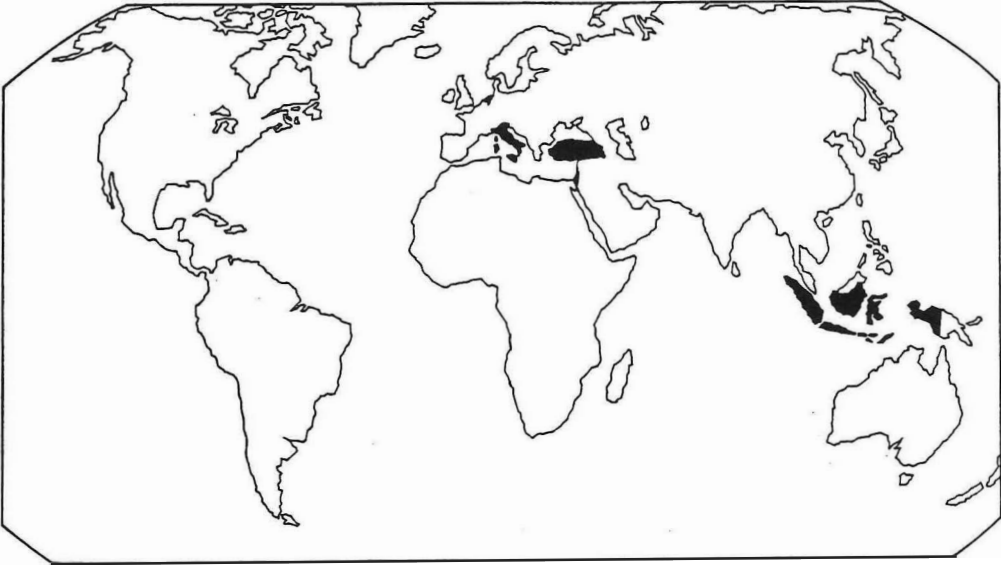
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Biologisch-Archaeologisch Instituut

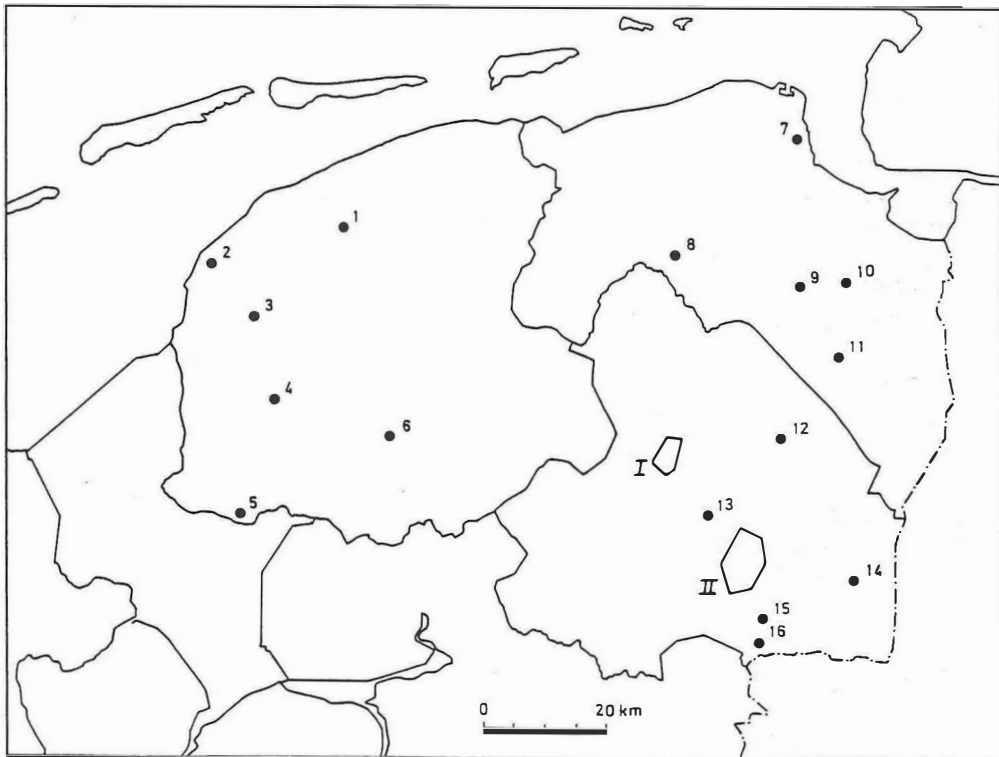
Groningen, 1992

In deze aflevering: Indonesië, Israel, Italië, Nederland, Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Tritsum; 4. IJlst; 5. Oudemirdum; 6. Oudehaske; 7. Bierum;
8. Groningen; 9. Zuidbroek; 10. Scheemda; 11. Nieuwe Pekela; 12. Bronneger; 13. Orvelte;
14. Nieuw-Dordrecht; 15. Dalen; 16. Coevorden; I. Laaghalen/De Haar; II. Mars- en
Westerstroom.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Het BAI op Sumatra: een kort bezoek en geen <i>Homo erectus</i>	9
J. MOLEMA ET AL.	
Mammoetvondsten uit Orvelte, gemeente Westerbork (Dr.)	14
J. SCHELVIS	
Mijten en mammoeten	26
D. STAPERT	
Een bladspitsfragment van de Aardjesberg (Hilversum, N.H.): bewoning tijdens het midden-pleniglaciaal?	29
D. STAPERT	
Een <i>biface partiel</i> in de collectie Vermaning van het Drents Museum	33
Y. DIJKSTRA, M. NIEKUS & D. STAPERT	
Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1991	37
O.H. HARSEMA	
Het eerste broodje vlees: gedachten over de oorsprong van de agrarische bestaanswijze	44
H. BUITENHUIS	
Archeozoologisch onderzoek bij de zee van Marmara, Turkije	50
W.A. CASPARIE, J.G. STREEFKERK & R.J. ZANDSTRA	
De neolithische veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.). Een archeologisch monument op de helling	55
J.N. LANTING	
Aanvullende ¹⁴ C-dateringen	61
J. JELSMA	
Een archeologische inventarisatie in Drenthe	64
Y. DIJKSTRA	
Een archeologische inventarisatie in ruilverkaveling Laaghalen en EOT De Haar (Dr.)	69
P.B. KOOI	
Bierum (Gr.), Driestromenland	73

C.M. HAVERKORT & J.M. PASVEER Geautomatiseerde opslag en bewerking van gegevens met betrekking tot menselijk skeletmateriaal	78
A.T. CLASON & L. VAN ES De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.)	81
E. TAAYKE & E. KNOL Het vroeg-middeleeuwse aardewerk van Tritsum, gem. Franekeradeel (Fr.)	84
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Wijnaldum en Friesland in de vroege middeleeuwen: een opgraving in socio-politiek perspectief	89
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De organisatie van de terpopgraving bij Wijnaldum (Fr.)	93
T. LOOIJENGA & J. ZIJLSTRA Een gouden hanger met runeninscriptie uit Wijnaldum (Fr.)	97
S. BOTTEMA De lijkwade van Turijn. Het palynologisch onderzoek	101
A. VERHOEVEN Productie van kogelpotten in Friesland	105
W. PRUMMEL Resten van dieren van het 'Ol Kerkhof' te Scheemda (Gr.)	109
A. MENNENS-VAN ZEIST Groningen als handelscentrum in de latere middeleeuwen	112
G.L.G.A. KORTEKAAS, A. MENNENS-VAN ZEIST, B. HAVINGA, K. HELFRICH, R. KONING & M. STAAL Graven aan de rand van Groningen (Gr.)	118
V.T. VAN VILSTEREN De 14e-eeuwse schatvondst van Coevorden (Dr.)	123
J.T. ZEILER & D.C. BRINKHUIZEN Faunaresten uit een turfschip	127
D.C. BRINKHUIZEN Ansjovis voor Batavia	132
A.F.L. VAN HOLK Het gebruik van de ruimte aan boord van een binnenschip	136
S. BOTTEMA De bedreiging van wilde stamvormen door van hen afgeleide huisdieren	140

VOORWOORD

Deze derde aflevering van *Paleo-aktueel* geeft een eerste indruk van enige van de onderzoeksactiviteiten van het Biologisch-Archaeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen in 1991. De auteurs zijn tenzij anders vermeld verbonden aan het BAI.

De Engelse samenvattingen werden verbeterd door A.C. Bardet.

Paleo-aktueel 1 is inmiddels uitverkocht; aflevering 2 is nog te bestellen op het op het schutblad vermelde adres.

De redactie

EEN ARCHEOLOGISCHE INVENTARISATIE IN RUILVERKAVELING LAAGHALEN EN EOT DE HAAR (DR.)

Y. Dijkstra

Inleiding

Direct ten zuiden van Assen heeft het Ministerie van Defensie landbouwgronden aangekocht voor de aanleg van een dubbel Eenheids Oefenterrein (EOT) van ca. 450 ha. Tegelijkertijd wordt in deze omgeving de ruilverkaveling Laaghalen voorbereid. Het totale gebied beslaat ongeveer 2160 ha, waarvan het geplande EOT De Haar het noordwestelijke kwart vormt (fig. 1).

In het kader van de aanleg van het EOT ende uitvoering van de ruilverkaveling zullen - deels zeer ingrijpende - inrichtingswerken plaatsvinden. Om bij de planvorming vroegtijdig rekening te kunnen houden met de archeologische waarde van het gebied leverde de ROB in Amersfoort in 1987 een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI). Daaruit bleek dat de archeologische kennis over het gebied nog te gering was.

Daarom wordt nu vanuit het BAI een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. De eerste fase van de AAI, bestaande uit veldverkenning en uitgebreide inventarisatie van bekende vondsten en potentiële vindplaatsen, heeft in het winterseizoen 1990/91 plaatsgevonden (Dijkstra, 1991).

De inventarisatie

Het onderzoeksgebied bestaat landschappelijk uit twee beekdalen: de bovenloop van het Witterdiep in het westen en de Ruimsloot aan de oostrand. Deze zijn traditioneel in gebruik als grasland. Hiertussen en in het zuiden van de ruilverkaveling liggen hogere voormalige heidegronden. Bij de dorpen Hoog- en Laaghalen zijn oude akker-

complexen of wel essen aanwezig. We bevinden ons hier in het territorium van de oude marke Halen, waarin alle kenmerkende elementen van het Drentse cultuurlandschap (groenland, heide, essen, dorpen) voorkomen. Het westelijk deel bij Laaghalerveen wijkt hiervan af; het is een deel van het voormalige Smildegerven en vertoont alle kenmerken van een grootschalig hoogveen-ontginningslandschap.

Verschillende bronnen zijn gebruikt om de archeologische waarden binnen het gebied in kaart te brengen. Begonnen is met het bestuderen van geologische, bodemkundige en geomorfologische kaarten. In combinatie met de oude topografische kaarten van ca. 1820, 1850, 1900 en 1950 geven deze aan hoe het huidige landschap is ontstaan. Op de oude kaarten zijn bovendien al enkele archeologische objecten, zoals thans verdwenen grafheuvels, aangeduid.

Verder bestaan er vanaf 1935 luchtfoto's van het gebied. Op de oudste exemplaren (1935-'39) is te zien dat de heidevelden in die tijd ontgonnen werden. Dat is van belang omdat bij die gelegenheid tal van archeologische sporen aan het licht kwamen. Vanuit het BAI werden in dezelfde periode door Van Giffen vele grafheuvels in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied in kaart gebracht en deels ook opgegraven.

Zeer belangrijk voor de inventarisatie is ook de inbreng van amateur-archeologen geweest. Zij kunnen immers gedurende alle seizoenen en door de jaren heen waarnemingen in het gebied doen en oppervlaktevondsten verzamelen. Door de inventarisatie van vondsten en vindplaatsen van amateur-archeologen is het zodoende mogelijk snel een beeld te krijgen van het bodemarchief op en in de bouwvoor. De meeste van deze vondsten zijn bekend bij het Pro-

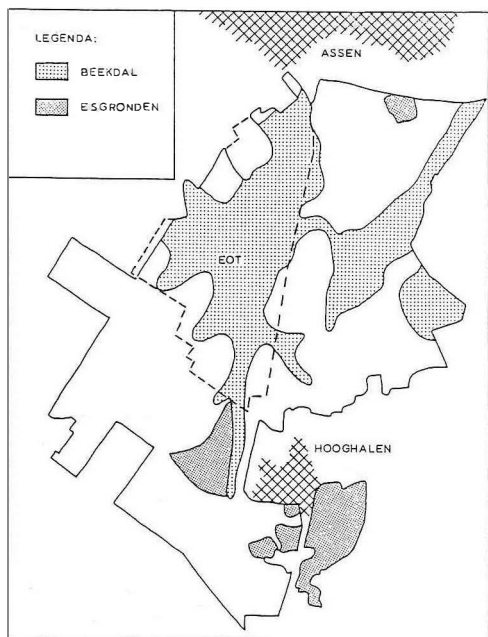

Fig. 1. Begrenzing en globale landschappelijke opbouw van het gebied.

vinciaal Museum voor Drenthe. De documentatie en collectie van het museum is eveneens een belangrijke informatiebron.

Met behulp van de verzamelde gegevens is een archeologische potentiekaart van het onderzoeksgebied gemaakt (fig. 2). Hierin zijn bodemkunde, reliëf, grondgebruik en reeds bekende vindplaatsen gecombineerd om te kunnen bepalen welke percelen de meeste kans op archeologische sporen en vondsten bieden. De randen van de beekdalen vormen bijvoorbeeld een zone waarin vuursteenvindplaatsen uit het mesolithicum zijn te verwachten. Vondsten uit het neolithicum en latere perioden zijn juist op de hogere zandgronden te verwachten. De essen hebben een hoge potentiële waarde omdat hier op vele plaatsen in Drenthe de sporen van de voorgangers van de huidige dorpen zijn aangetroffen.

Een archeologische potentiekaart heeft als groot voordeel dat ook de aanwezigheid van nog niet ontdekte sites kan worden voorspeld (Ankum & Groenewoudt, 1990).

We staan namelijk altijd voor het dilemma dat de meest vondstrijke sites vaak ook de meest verstoorde blijken te zijn. Vondsten komen door ploegen en andere groundbewerkingen aan het oppervlak. Daarbij kunnen de bijbehorende grondsporen uitgewist worden. Dit kan tot gevolg hebben dat aangestaste sites meer aandacht van de archeoloog krijgen, terwijl de potentieel veel waardevoller gave sites grotendeels buiten beeld blijven (vgl. J. Jelsma in dit nummer).

Gewapend met de archeologische potentiekaart kan de volgende stap in de inventarisatie, namelijk de systematische veldkartering, veel gericht worden gezet. Er kan veel sneller gewerkt worden omdat niet alle velden even intensief hoeven te worden afgelopen. Bovendien kan ten behoeve van de planvorming snel worden aangegeven welke zones binnen het onderzoeksgebied archeologisch extra kwetsbaar zijn.

Enkele resultaten

In totaal zijn ca. 85 vindplaatsen gekarteerd. Van belang voor het verdere verloop van het onderzoek en de planvorming is een serie mesolithische vuursteenvindplaatsen aan de bovenloop van het Witterdiep, in de zuidelijke punt van het aan te leggen EOT. Deze ligging is niet alleen kenmerkend voor dergelijke sites, maar ter plaatse ook extra interessant vanwege het nog aanwezige (micro)reliëf langs de beek, de deels nog aanwezige kleinschalige percelering met boomwallen, de aanwezigheid van een zandkop die zichtbaar in het beekdal uitsteekt, en de samenhang tussen de vindplaatsen onderling.

Een soortgelijke situatie met een beekdalrand is aan de oostkant van de ruilverkaveling Laaghalen, bij de Ruimsloot, aanwezig. Hier zijn tot op heden slechts enkele verspreide vindplaatsen gekarteerd. De archeologische potentiekaart geeft aan dat hier mogelijk nog meer te verwachten is.

Belangwekkend zijn verder sporen van een prehistorische verkeersroute die ten zuiden van Hooghalen zijn gekarteerd. Deze route is zichtbaar in de vorm van een groot aan-

tal karresporen in de (deels pas ontgonnen) heide op de luchtfoto's van 1935-'39. De route loopt van het bekende Celtic Field bij Hijken via het landgoed Hooghalen over het Laaghalerveld naar het dorp Hooghalen. Daar verdwijnt hij onder de es, om ten oosten hiervan weer zichtbaar te worden. Langs deze route ligt een groot aantal grafheuvels uit de (vroeg) bronstijd en ijzertijd. Op het Laaghalerveld zijn er nog twee aanwezig. Ze markeren respectievelijk een knik in de oude markegrens en een natuurgebiedje. Via de genoemde luchtfoto's en oude kaarten zijn meer dan twintig locaties gekarteerd waar mogelijk nog een grafheuvelzool aanwezig is.

Het is mogelijk een prehistorische ver-

keersroute globaal te dateren met behulp van de grafheuvels die er langs en er op zijn opgeworpen (Jager, 1985). In dit geval kan als oudste datering laat-neolithicum/vroege bronstijd (ca. 2100 v. Chr) gegeven worden. Waarschijnlijk loopt het gebruik door tot het eind van de middeleeuwen en misschien nog wel later.

Op de Holtes en de Hooghaler Es tenslotte zijn sporen van middeleeuwse bewoning gekarteerd. Op de Holtes is in 1925 door Van Giffen een deel van een boerderij van het type Gasselte B (ca. 1200 na Chr.) opgegraven. Op dezelfde plaats werden nu bij de veldverkenning vele scherven van kogelpotaardewerk opgeraapt. Naast de Holtes vinden we een groot stuifzandterrein, het

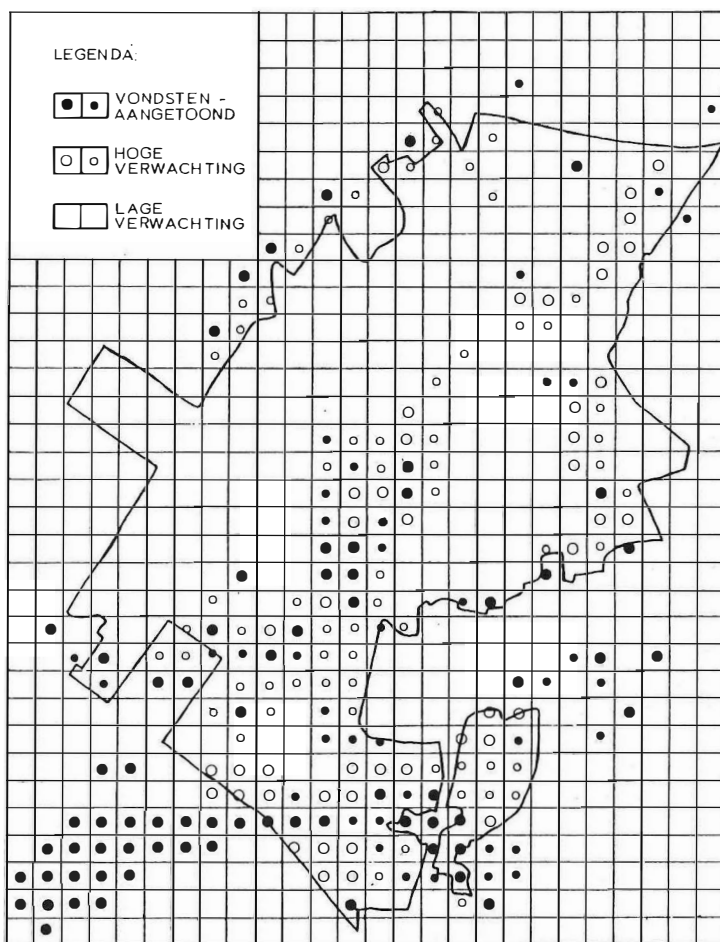

Fig. 2. De archeologische potentiëkaart.

Heuvingerzand. Het merkwaardige is dat we een historische bron uit 1370 hebben die over een hoeve 'Heuvinge' ter plaatse spreekt. Volgens H.T. Waterbolk (mond. med.) hebben we mogelijk te maken met een overstoven dochternederzetting van Hooghalen aan de overkant van de es, zoals bij een aantal andere Drentse dorpen ook het geval is (Waterbolk, 1982).

Mede gelet op de oude verkavelingsstructuur en vanwege de oude kaarten is het aannemelijk dat op het noordelijk deel van de Hooghaler Es ook nog sporen van (post-)middeleeuwse boerderijen aanwezig zijn. Het gaat om de directe voorganger van het huidige dorp Hooghalen, dat later is verschoven en tegenwoordig geheel ten westen van de spoorlijn ligt.

Het vervolg: AAI Fase II

Door Fase I van de AAI is een indruk verkregen van aard en ligging van het bodemarchief in deze gebieden. Een duidelijk beeld is ontstaan van de samenhang van dit bodemarchief met de oorspronkelijke natuurlijke omgeving en het huidige cultuurlandschap.

Op grond van hun zeldzaamheid, kenmerkend landschappelijke ligging, samenhang, aantal en aard van de vondsten en dergelijke is ongeveer de helft van de geïnventariseerde vindplaatsen aangemerkt voor nader onderzoek in Fase II. In de winter van 1991/92 zal de boor c.q. de schop in de grond worden gezet. Het doel is om de kwaliteit van een aantal geselecteerde vindplaatsen nader vast te stellen. Zwaartepunten in het veldonderzoek zullen liggen bij de reeks mesolithische vuursteenvindplaatsen in het zuidelijk deel van het EOT, bij de grafheuvelzolen langs de prehistorische verkeersroute op het Laaghalerveld en bij de middeleeuwse bewoningssporen op de Hooghaler- en Holtes.

Als de kwaliteit van deze objecten voldoende is zal inpassing in de inrichtingsplannen worden nagestreefd om zodoende het duurzaam behoud van de archeologische waarden te garanderen.

Summary

In 1990/91 an archaeological survey was conducted in the area immediately south of Assen (prov. of Drenthe). This was commissioned by the Ministry of Defence and the Ministry of Agriculture. It became necessary because the creation of a military exercise ground and a planned reallocation scheme will result in radical changes to the local landscape.

Some 85 sites were mapped. Among them are a series of Mesolithic sites in a brook valley, ancient cart tracks with several levelled Bronze Age tumuli alongside them, and medieval farmsteads. Trial excavations at the most promising sites are scheduled for the winter of 1991/92.

Noot

1. Graag wil ik G. Helmers (Beilen), G. Holtrop (Borger) en F. Modderkolk (Assen), alsmede J. Wieringa (Nedersaksisch Instituut) bedanken voor de gegevens die zij bereidwillig aanleverden, en G. Delger (BAI) voor zijn hulp op de tekenkamer.

Literatuur

- Ankum, L.A. & B.J. Groenewoudt, 1990. *De situering van archeologische vindplaatsen. Analyse en voorspelling* (= RAAP Rapport 42). Amsterdam.
- Dijkstra, Y, 1991. *Laaghalen - De Haar. De ruilverkaveling Laaghalen en het EOT De Haar. Een archeologische inventarisatie en kartering*. Groningen.
- Jager, S.W., 1985. A prehistoric route and ancient cart-tracks in the gemeente of Anloo (province of Drenthe). *Palaeohistoria* 27, pp. 185-245.
- Waterbolk, H.T., 1982. Mobilität von Dorf, Ackerflur und Gräberfeld in Drenthe seit der Latènezeit. *Archäologische Siedlungsforschungen auf der nordniederländischen Geest. Offa* 39, pp. 97-132.